

The Role of Economic Factors in the Normalization of Relations between the Zionist Regime and West Asian Countries

Abolfazl Kavandi Kateb

Postdoctoral Graduate in Political Geography and Independent Researcher (Corresponding Author).

Email: Akkateb@gmail.com

Davoud Behmanesh

Researcher, Institute for the Sciences and Teachings of Sacred Defense; PhD Candidate, National Defense University, Tehran, Iran

Abstract

The economic dynamism, technological capabilities, and apparent development of the Zionist regime have created an appealing image for some regional governments in the process of normalizing relations with this regime. The fundamental question of the present article is to what extent economic factors have influenced convergence and divergence between the Zionist regime and West Asian countries, and what role these factors have played in the normalization of the regime's relations during the period from 2010 to 2022. In terms of its objective, this article is categorized as applied research, and methodologically, it is descriptive-analytical. Due to its retrospective nature, library-based sources and documents were utilized, and in order to address remaining unknown aspects, interviews were also conducted with six experts. The findings indicate that despite the importance of economic factors, this factor has not yet been able to justify the confrontational and occupying nature of the Zionist regime in the perception of the people of the region. Although the regime has considered the economy as an important driver in the development of relations and normalization within the region in both its short-term and long-term strategies, an examination of individual countries in the region demonstrates that this factor has not played a prominent role in the normalization of relations.

Keywords: Zionist Regime, Economic Relations, West Asian Region, Normalization of Relations

فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی

سال پانزدهم، شماره اول (پیاپی ۵۸)، بهار ۱۴۰۴، صص. ۲۴۴-۲۰۵
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰

مقاله پژوهشی

نقش عوامل اقتصادی در عادی‌سازی روابط رژیم صهیونیستی با کشورهای غرب آسیا^۱

ابوالفضل کاوندی کاتب

دانش‌آموخته فوق‌دکتری جغرافیای سیاسی، پژوهشگر مستقل (نویسنده مسئول)

Email: Akkateb@gmail.com

داوود بهمنش

پژوهشگر پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، دانشجوی دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

چکیده

تحرك اقتصادی، فناوری و توسعه‌یافتگی ظاهری رژیم صهیونیستی، سیمای دلپذیری برای برخی دولت‌های منطقه در عادی‌سازی روابط با این رژیم را داشته است. پرسش اساسی مقاله حاضر آن است که عوامل اقتصادی تا چه میزان در هم‌گرایی و واگرایی رژیم صهیونیستی با کشورهای غرب آسیا تأثیرگذار بوده و در عادی‌سازی روابط رژیم طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ میلادی چه نقشی داشته است. مقاله از جنبه هدف، جزء پژوهش‌های کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی است. به دلیل مطالعه گذشته‌نگر، از منابع و اسناد کتابخانه‌ای و برای تکمیل ناشناخته‌ها، مصاحبه‌ای نیز با ۶ نفر از متخصصان صورت گرفت. نتایج نشان داد، با وجود اهمیت نقش عوامل اقتصادی؛ اما این عامل هنوز نتوانسته ماهیت ستیزه‌جویانه و اشغالگر رژیم صهیونیستی در نزد مردم منطقه را توجیه کند. رژیم با وجودی که در راهبردهای کوتاه‌مدت و بلندمدت خود، اقتصاد را به‌عنوان یک پیشران مهم در توسعه روابط و عادی‌سازی در منطقه مدنظر داشته، اما با بررسی تک‌تک کشورهای منطقه روشن شد، این عامل چندان در عادی‌سازی روابط نقش بارزی نداشته است.

کلیدواژه‌ها: رژیم صهیونیستی، روابط اقتصادی، منطقه غرب آسیا، عادی‌سازی روابط

دانشگاه عالی دفاع ملی ♦ پژوهشکده مطالعات راهبردی و امنیت ملی / فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی

<https://smsnds.sndu.ac.ir//> E-ISSN: 2980-8413

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی نیست.

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «موقعیت‌شناسی رژیم صهیونیستی از حیث نفوذ آن در منطقه» است که در پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس به انجام رسیده است.

مقدمه

طبق داده‌های جهانی، رژیم صهیونیستی طی سال‌های ۱۹۶۰ تا ۲۰۲۰ میلادی، در شاخص‌هایی چون نرخ رشد سرانه تولید «ناخالص داخلی»^۱، «توسعه انسانی»^۲ و...، همواره در میان برترین کشورهای جهان قرار داشته است. قدرت اقتصادی این رژیم چشمگیر است و دستیابی آن به فناوری‌های پیچیده برای تأثیرگذاری فراوان بر سازوکارهای منطقه‌ای و سیاست بین‌المللی، بر کسی پوشیده نیست (هیچکاک^۳ و دیگران، ۲۰۱۶: ۲۴). هدف این مقاله، بررسی نقش عوامل اقتصادی در عادی‌سازی روابط رژیم صهیونیستی با کشورهای غرب آسیا طی یک دهه گذشته است. به این منظور، با فرایندهای روش‌شناسانه به شناخت، تبیین، کشف و ارزیابی روندها، نشانه‌ها و استراتژی‌های اقتصادی رژیم صهیونیستی در منطقه می‌پردازیم. اساس پژوهش بر شناخت واقعیت‌های استراتژیک و ژئوپلیتیک رژیم صهیونیستی طی یک دهه گذشته در گسترش ارتباطات و نفوذ منطقه‌ای در غرب آسیا با استفاده از هرم اقتصادی است. مرادوات، مناسبات و نفوذ اقتصادی رژیم صهیونیستی در ۲۵ کشور غرب آسیا، شامل کشورهای آسیای مرکزی، منطقه قفقاز، شبه‌جزیره عربستان، منطقه شامات، عراق، ایران، ترکیه، پاکستان و افغانستان به‌عنوان قلمرو مکانی تحقیق بررسی خواهد شد. قلمرو زمانی مقاله نیز از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ میلادی است. رژیم صهیونیستی از هرم اقتصادی در مرادوات و تشویق کشورهای منطقه برای نزدیکی بیشتر به خود استفاده می‌کند. البته این اقتصاد تحت تأثیر منافع سیاسی و حمایت‌های ایالات متحده است. اقتصاد یک مؤلفه مهم و اولیه در هم‌گرایی منطقه‌ای و بین‌المللی است. ضرورت توجه به این مؤلفه می‌تواند ما را در شناخت راهبردهای رژیم در عادی‌سازی روابط طی دهه گذشته و نیز در آینده فراهم سازد. این‌که رژیم صهیونیستی تا چه اندازه از این مؤلفه اقتصادی برای نزدیکی بیشتر به کشورهای منطقه استفاده کرده و آیا توانسته موفقیتی به دست آورد و یا خیر.

1. GDP per Capita

2. Human Development Index (HDI)

3. Hitchcock and Others, 2016

۱. پیشینه پژوهش

سیاست‌ها و استراتژی‌های اقتصادی رژیم صهیونیستی در منطقه را کم‌تر می‌توان در پژوهش‌ها دید. زمانی فراهانی (۱۳۹۷)، در پایان‌نامه «تحلیل وزن ژئوپلیتیکی اسرائیل در منطقه غرب آسیا»، مهم‌ترین شاخص‌های قدرت رژیم صهیونیستی را در عوامل نظامی، فرهنگی و به‌ویژه اقتصادی می‌بیند. رضایی (۱۴۰۰)، در رساله دکتری «بررسی راهبرد امنیت ملی اسرائیل در خاورمیانه (۲۰۱۰-۲۰۱۸)»، بیان می‌کند، یکی از استراتژی‌های امنیتی رژیم، تحکیم بناهای اقتصادی دوطرفه و چندگانه در منطقه است. احمدی، با مقاله «اسرائیل و کشورهای پیرامونی؛ نفوذ امنیتی با پوشش اقتصادی» (۱۳۹۶)، می‌آورد، رژیم صهیونیستی در پوشش اقتصادی به دنبال عادی سازی روابط سیاسی و امنیتی با کشورهای منطقه است. کریمی‌پور (۱۴۰۰)، در «راهبرد دیپلماسی اقتصادی اسرائیل در منطقه خلیج فارس»، به این نتیجه رسیده که خلیج فارس، از مهم‌ترین پرونده‌ها در دیپلماسی اقتصادی رژیم است که به عادی سازی روابط با امارات و بحرین کمک کرده است. سعادتی‌پور (۱۳۹۲)، امیدی و خیری (۱۳۹۵) و محمدی گرمخانی (۱۳۹۶) نیز در پژوهش‌های خود بر استفاده از عامل اقتصادی رژیم صهیونیستی در گسترش نفوذ منطقه‌ای تأکید کرده‌اند.

عملکرد و نفوذ رژیم صهیونیستی در منطقه غرب آسیا می‌تواند یک راهبرد کلان، با تاکتیک‌ها و ابزارهای متفاوت، بسته به کشورها و مناطق مختلف باشد. پژوهش‌ها بیشتر موردی و با موضوع امنیتی و گاه در حوزه سیاسی نوشته شده‌اند. البته که رژیم صهیونیستی ابعاد چندگانه‌ای دارد و رویکردهای اقتصادی و توانایی‌های تکنولوژیک آن، جذابیت‌های فراوانی را برای کشورهای منطقه و گسترش روابط با آن فراهم کرده است. عامل اقتصاد، بهانه مهمی برای برخی کشورهای منطقه است که نشان می‌دهد گاه اقتصاد ابزاری برای عادی سازی و برقراری روابط است. نوآوری این مقاله، پرداختن به ابعاد مختلف اقتصادی و در مورد تک‌تک کشورهای غرب آسیا با رژیم صهیونیستی است تا دید جامع‌تری پیدا کرد.

۲. چهارچوب نظری پژوهش

۲-۱. اهمیت اقتصاد در قدرت ملی

بسیاری درباره سرچشمه‌های قدرت، بُعد و یا ابعاد مختلفی را اشاره کرده و عوامل اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی، قدرت تکنولوژیکی، هزینه‌های «تحقیق و توسعه»^۱ و... اهمیت ویژه‌ای دارند (هوا لئو^۲ و دیگران، ۲۰۱۵: ۱۶۷۳). اقتصاد، یکی از ارکان مهم قدرت ملی است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶، شهلائی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۱؛ هومان^۳، ۲۰۱۳: ۱۰) و در نظریه‌های «موازنه قوا»^۴ در روابط بین‌الملل، فراوان بدان اشاره شده است (مورگنتا، ۱۳۸۹: ۳۰۱-۲۸۷). اقتصاد یک عامل مهم در برقراری نفوذ سیاسی و استراتژیک بر ملت‌ها و کشورهاست (کاستا برانلی^۵، ۲۰۱۸: ۴۰۳-۳۷۸؛ اتریونی^۶، ۲۰۱۵: ۱۲۲-۱۱۹). اعمال قدرت اقتصادی در دسترسی به بازارهای بین‌المللی، افزایش موانع تجاری، سخت‌گیری در سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی و... از نمونه‌های نفوذ قدرت اقتصادی است (چان^۷، ۲۰۱۷: ۲۴۵).

۲-۲. نظریه حوزه یا منطقه نفوذ

نفوذ، برتری و تأثیرگذاری یک ملت یا قدرت بر دیگران است (اتزیونی، ۲۰۱۵: ۱۲۲-۱۱۹). «منطقه یا حوزه نفوذ»^۸، به سلطه یا نفوذ فرهنگی، اقتصادی، نظامی یا سیاسی یک کشور در منطقه‌ای بیرون از مرزهای خود و جدای از حاکمیتش اشاره دارد. نظریه‌پردازان بیشتر بر ایجاد و تعریف حوزه‌های نفوذ بین قدرت‌های بزرگ تمرکز دارند و کمتر به رابطه بین قدرت‌های تأثیرگذار و کشورهای تأثیرپذیر می‌پردازند (کاستا برانلی، ۲۰۱۸: ۴۰۳-۳۷۸). نفوذ، در طول تاریخ همواره وجود داشته و کشورها و قدرت‌ها به‌طور طبیعی خواهان

1. Reaserch and Development (R & D)

2. Hua Liao

3. Hurman

4. Balance of power

5. Costa Buranelli

6. Etzioni

7. Chan

8. Spheres of Influence

گسترش حوزه نفوذ خود بر سرزمین‌ها و کشورهای دیگر بوده‌اند (ژیویک^۱، ۲۰۱۸). حوزه‌های نفوذ به دلیل رشد منافع ملی و شرایط پویای ژئوپلیتیکی سیال هستند و همواره باعث رقابت دائمی بین کشورها می‌شوند. نفوذ ایدئولوژیک و ژئواستراتژیک اتحاد جماهیر شوروی و ایالات متحده آمریکا بر اقطار خود طی جنگ سرد، نفوذ و برتری بریتانیا و روسیه در بازی بزرگ قرن نوزدهم در آسیای مرکزی، افغانستان و ایران، نفوذ و تسلط ژاپن بر شرق آسیا و آلمانی‌ها بر اروپا پیش از جنگ جهانی دوم از نمونه‌های تاریخی است (چان و فریمن^۲، ۲۰۲۲). نظریه‌های چندی هستند که می‌توانند درک این مفهوم را برای ما روشن‌تر کنند. ایمانوئل والرشتاین، در نظریه نظام جهانی با رویکردی فرهنگی و کارکردی اقتصادی و با تأکید بر طبیعت به هم پیوسته جهان کوشید تا مناسبات بین عناصر مختلف نظام جهانی و شکل‌گیری حوزه‌های نفوذ را در چهارچوب یک الگوی سه وجهی مرکز، پیرامون و نیمه پیرامون ارائه دهد. مرکز پیشرفته‌ترین فعالیت‌های اقتصادی را دارد و در ابعاد سیاسی، اقتصادی و نظامی، مسلط و از بیشترین قدرت نفوذ برخوردار است. نیمه پیرامون جایگاه میانه‌ای دارد و کشورهای پیرامونی ضعیف هستند و نمی‌توانند سرنوشت خود را در صحنه بین‌المللی تعیین کنند (سیف‌زاده، ۱۳۷۶: ۱۲۶-۱۲۵). کشورهای بریتانیا، ایالات متحده، فرانسه، هلند و... در گذشته از موقعیت مرکزی برخوردار بودند. جوزف نای در نظریه «قدرت نرم» در سال ۲۰۰۴، بر نقش تعیین‌کننده ابزارهای قدرت نرم در حوزه‌های فرهنگ، اطلاعات، رسانه و دیپلماتیک برای توسعه حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی، از طریق انتشار ارزش‌ها، الگوها، مزیت‌ها، سیاست‌ها، تولیدات، نوآوری‌ها و علایق تأکید دارد. منابع قدرت نرم از طریق دیپلماسی و معماری هنری و ذوقی، تصویرسازی هویت ملی، جنگ روانی، دیپلماسی فرهنگی، تبلیغات، دیپلماسی علمی و آموزشی و... اعمال می‌گردد (نای، ۱۳۸۳: ۳۹-۱).

اما «کاستا برانلی»^۳، توضیح می‌دهد، امروز نگاه سنتی به نفوذ منطقه‌ای، همچون برتری فرهنگی و یا شکل دادن به هنجارهای حاکم بر فضای منطقه و نیز نظریه‌پردازی‌های سخت

1. Živec

2. Chas And Freeman

3. Costa Buranelli

درباره نفوذ منطقه‌ای از طریق حذف رقیبان و یا به انقیاد درآوردن کشورهای کوچک، رنگ باخته است. این نگاه‌ها سستی و مربوط به گذشته است. او می‌آورد، در نفوذ، باید ساختارهای اجتماعی را در نظر گرفت که در آن کشورهای قدرتمند به‌عنوان عناصر تأثیرگذار و کشورهای ضعیف به‌عنوان عناصر تأثیرپذیر هر دو درگیر مسائل و اعمالی هستند که شخصیت منطقه را شکل داده و از آن طریق نفوذ را آرام پیش خواهد برد. در نظریه برانلی، کشورها به‌جای رقابت و مبارزه با یکدیگر، برای به حداکثر رساندن قدرت خود، به دنبال حفظ درجه خاصی از هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با یکدیگر هستند و با تکیه بر هنجارهای مورد توافق مانند احترام به حاکمیت یکدیگر، منافع و ارزش‌های مشترک، قوانین و نهادهای مشترک، قواعد حقوق بین‌الملل و پروتکل‌های دیپلماتیک و... بر نفوذ خود می‌افزایند (کاستا برانلی، ۲۰۱۸: ۴۰۳-۳۷۸)؛ بنابراین رژیم صهیونیستی می‌کوشد با مؤلفه‌هایی چون اقتصاد، به گسترش نفوذ و تعامل منطقه‌ای دست یابد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

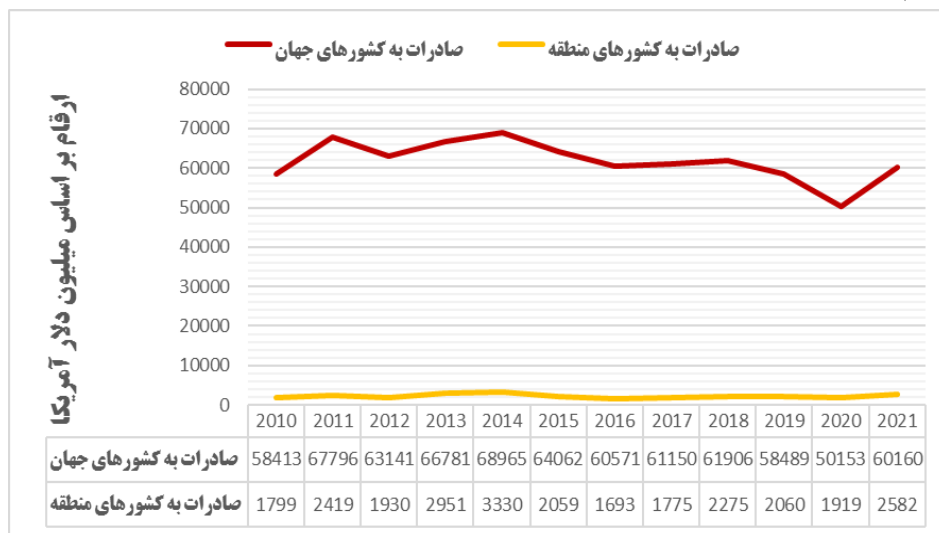
در این پژوهش، از منابع اسنادی، آمارنامه‌های معتبر ملی و بین‌المللی کشورهای منطقه و رژیم صهیونیستی و مصاحبه با نخبگان، استفاده شده است. پژوهش از جنبه هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری نیز شش نفر متخصص هستند که با روش گلوله با آن‌ها مصاحبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های کتابخانه‌ای از روش تحلیل محتوا و برای داده‌های میدانی نیز از روش تحلیل مضمون استفاده شد. قلمرو مکانی پژوهش نیز ۲۴ کشور غرب آسیا و قلمرو زمانی، سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ میلادی است.

۴. یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

رژیم صهیونیستی اولویت خود را به تقویت بخش‌های داخلی و ارتباط با مراکز تحقیق و توسعه و تولید با ارزش افزوده مانند دارو، کالاهای کشاورزی، گردشگری و خدمات داده است. کشف ذخایر گاز در مدیترانه نیز نگرانی درباره امنیت انرژی آن را کم کرده است. در

دهه گذشته، رژیم با گسترش رفاه اجتماعی، شاهد رشد ثبات مالی و افزایش سطح زندگی بوده، اما هم‌زمان شاهد نابرابری‌های فزاینده‌ای در ثروت و پخش درآمد و افزایش هزینه مسکن بوده است (لویت^۱، ۲۰۱۶: ۱۰۹-۱۰۷). برقراری روابط اقتصادی با کشورهای مسلمان، یکی از اهداف رهبران صهیونیستی است؛ اما رژیم برای تبدیل شدن به قطب اقتصادی منطقه با موانع جدی روبه‌رو است (اخوان کاظمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۱). طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، رژیم، با حداقل ۵۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ و حداکثر ۶۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۴، از بزرگ‌ترین صادرکنندگان کالا در میان کشورهای منطقه بود^۲. کشورهای منطقه در بیشترین حجم واردات، طی سال ۲۰۱۴، تنها ۴/۸٪ از کالاهای این رژیم را وارد کرده و ۹۵/۲٪ از صادرات رژیم به دیگر کشورهای جهان انجام شده است. این مهم نشان می‌دهد: کشورهای منطقه برخورد قهرآمیزی با رژیم دارند و رژیم صهیونیستی علاقه‌ای به انجام مبادلات تجاری با کشورهای منطقه ندارد. هرچند گزینه نخست محتمل‌تر است.

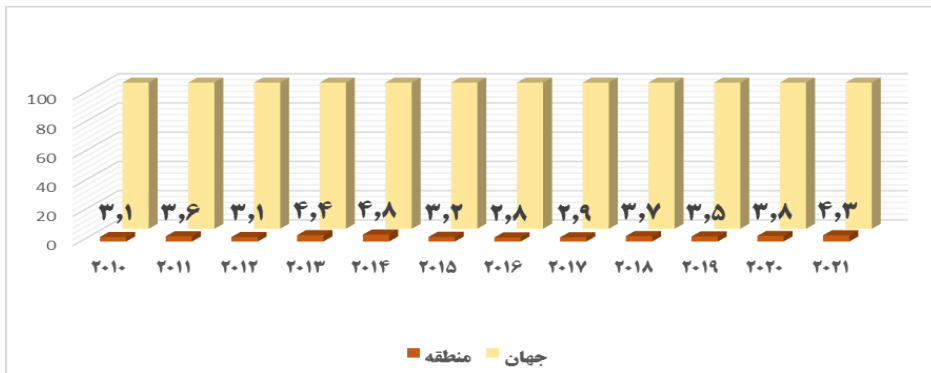

شکل ۱: مقایسه صادرات رژیم صهیونیستی به کشورهای غرب آسیا و جهان (ارقام به میلیون دلار)

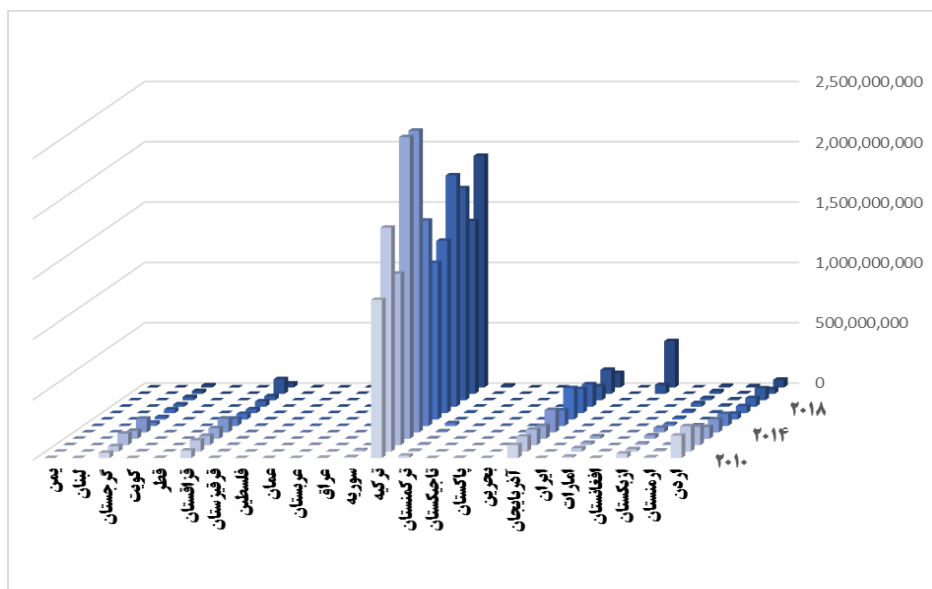
1. Levite

۲. داده‌های آماری و اطلاعات صادرات و واردات رژیم صهیونیستی در این بخش و جدول‌های شماره ۱ تا ۵ این مقاله از سایت‌های جهانی اقتصاد تجارت (tradingeconomics)، سازمان ملل (comtradeplus.un.org)، گلوبال تردید (globalede) و ا.ا.ی.سی. (oec) استخراج شده و توسط نویسندگان و متناسب با نیاز مقاله تهیه و تنظیم شده است.

صادرات رژیم صهیونیستی به کشورهای منطقه طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۴، روندی صعودی داشت و در سال ۲۰۱۴، هم‌زمان با ظهور داعش، به اوج خود رسید که ۴/۸٪ از کل صادرات و معادل ۳/۳۳ میلیارد دلار بود. پس از افت دوساله، از سال ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۱، رژیم در تلاش برای برقراری روابط اقتصادی بهتر با کشورهای منطقه، صادرات خود را به آن‌ها افزایش داد و از ۲/۸٪ از کل صادرات در سال ۲۰۱۶ به ۴/۳٪، معادل ۲/۵۸ میلیارد دلار رساند. با وجود روند صعودی صادرات، کشورهای منطقه بازهم در چرخه صادراتی این رژیم نقش چندانی ندارند و سهم بازار کشورهای غرب آسیا از محصولات صهیونیست‌ها طی ۱۲ سال گذشته، کمتر از ۳/۵٪ بوده است.

شکل ۲: درصد صادرات رژیم صهیونیستی به کشورهای غرب آسیا نسبت به کل کشورهای جهان

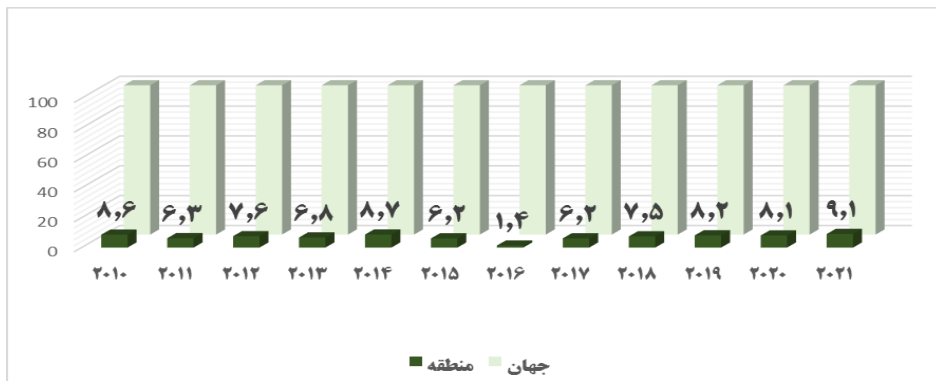

شکل ۳: روند صادرات رژیم صهیونیستی به کشورهای غرب آسیا از ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ به دلار

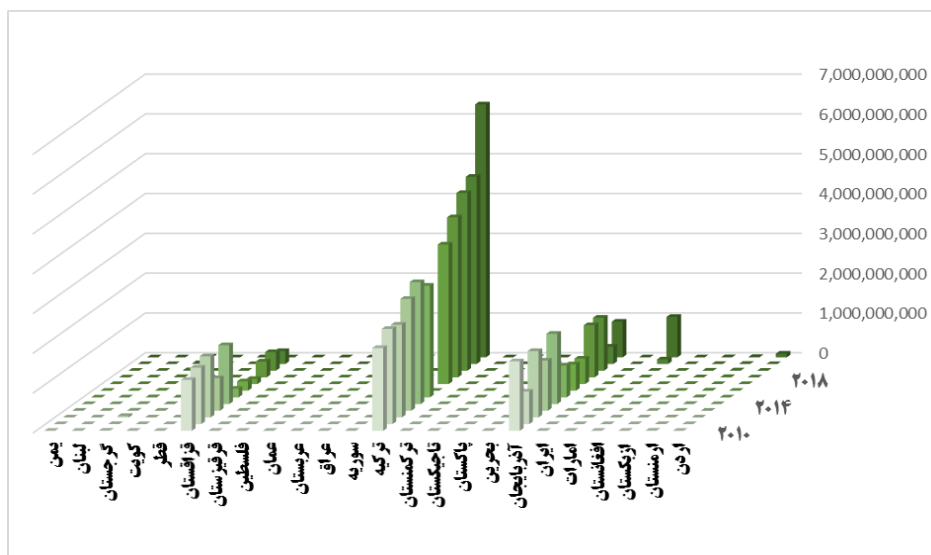
در بررسی موردی کشورهای منطقه، می‌توان آن‌ها را به سه دسته تقسیم کرد. نخست کشورهایی که در دوازده سال گذشته همواره مقصد کالاهای صهیونیستی بوده‌اند؛ شامل ۸ کشور ترکیه، اردن، آذربایجان، قزاقستان، گرجستان، ازبکستان، ترکمنستان و ارمنستان. دوم، کشورهایی که از رژیم صهیونیستی در مقاطعی واردات داشته و در مقطعی این واردات به صفر رسیده؛ شامل ۱۲ کشور امارات، عراق، پاکستان، قطر، قرقیزستان، افغانستان، بحرین، تاجیکستان، عمان، عربستان، سوریه و کویت. سوم کشورهایی که واردات نداشته و یا واردات نزدیک به صفر بوده است؛ شامل ایران، لبنان، فلسطین و یمن. ترکیه، هفتمین مقصد بزرگ کالاهای رژیم صهیونیستی در جهان و نخستین در منطقه است. ترکیه همواره مقصد حداقل ۷۰٪ از کل کالاهای رژیم صهیونیستی در منطقه است. پس از ترکیه، کشورهای آذربایجان اردن و قزاقستان قرار دارند.

طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، رژیم صهیونیستی با حداقل ۵۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ و حداکثر با ۹۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱، از بزرگ‌ترین واردکنندگان کالا در منطقه بوده است. کشورهای غرب آسیا در بیشترین میزان صادرات به رژیم صهیونیستی، طی سال ۲۰۲۱،

۹/۱ درصد از کل کالاهای وارداتی این رژیم را تأمین کرده‌اند. بنابراین راهبرد رژیم صهیونیستی همانند صادرات، در تأمین و واردات کالا از کشورهایی به‌جز کشورهای منطقه است. واردات از منطقه به‌جز مقطع ۲۰۱۶ که با یک افت شدید به ۹۰۹ میلیون دلار رسید، در دیگر سال‌ها و به‌ویژه از سال ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۱، روند صعودی داشته و در سال ۲۰۲۱ به بالاترین میزان، یعنی ۸ میلیارد و ۳۹۸ میلیون دلار رسید. رژیم صهیونیستی دو برابر صادرات خود به کشورهای منطقه، از آن‌ها واردات داشته و البته این بهانه‌ای برای جذب کشورهای منطقه است. با وجود روند صعودی در واردات، بازهم کشورهای منطقه در چرخه اقتصادی و تبادلاتی رژیم صهیونیستی نقش چندانی ندارند؛ چراکه سهم منطقه در تأمین کالاهای مورد نیاز این رژیم طی ۱۲ سال گذشته و به‌طور میانگین، ۷٪ بوده است. از این حیث کشورهای منطقه به دو دسته تقسیم می‌شوند: کشورهایی که به این رژیم صادرات دارند (۸ کشور ترکیه، آذربایجان، قزاقستان، امارات، گرجستان، اردن، ارمنستان و ازبکستان) و دوم کشورهایی که هیچ‌گونه صادراتی به آن نداشته و شامل ۱۶ کشور دیگر منطقه هستند.

شکل ۴: درصد واردات رژیم صهیونیستی از کشورهای غرب آسیا نسبت به کل کشورهای جهان

شکل ۵: روند واردات رژیم صهیونیستی از کشورهای غرب آسیا از ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ به دلار

در واردات کالا از کشورهای منطقه، بازهم ترکیه، بزرگ‌ترین تأمین‌کننده و پنجمین صادرکننده بزرگ کالا به رژیم صهیونیستی در جهان است. به‌جز مقطع ۲۰۱۶ میلادی که هیچ وارداتی از ترکیه به دلیل اختلافات دو کشور انجام نشد، در دیگر مقاطع، ترکیه همواره سهمی بین ۳ تا ۷ درصدی از کل واردات رژیم صهیونیستی در جهان را دارد. ترک‌ها بین ۴۰ تا ۸۳ درصد از کالاهای رژیم را در منطقه تأمین می‌کنند. پس از ترکیه، آذربایجان، سهمی ۱۱ تا ۳۴ درصدی از کل کالاهای صادراتی به رژیم را در منطقه داشته است. قزاقستان، امارات، گرجستان، اردن، ارمنستان و ازبکستان در رده‌های بعدی هستند. چهار کشور قرقیزستان، بحرین، امارات و اردن، تنها در دو سال پایانی ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ به رژیم صهیونیستی صادرات داشته و در سال‌های پیش از آن، همچون بسیاری از کشورهای منطقه به این رژیم صادراتی نداشته‌اند. اقدام صهیونیست‌ها در واردات از این چهار کشور می‌تواند پیام معناداری داشته باشد که می‌کوشد تا کشورهای منطقه را به خود وابسته‌تر کند. البته کشورهای منطقه نیز به‌جز منابع خام، توان تأمین کالاهای رژیم صهیونیستی را ندارند.

۴-۱. روابط و نفوذ اقتصادی رژیم صهیونیستی در غرب آسیا

❖ منطقه قفقاز

از ابتدای دهه ۱۹۹۰ میلادی که روابط سیاسی آذربایجان و رژیم صهیونیستی شکل گرفت، روابط تجاری و اقتصادی آن‌ها رشد کرد (بورتمن^۱، ۲۰۰۶). الهام علی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان در سال ۲۰۰۹، روابط اقتصادی و سیاسی دو کشور را به یک کوه یخ تشبیه کرد که تنها یک دهم آن در معرض دید و نُه دهم آن محرمانه است (پری^۲، ۲۰۱۲). ارتباطات یکی از مهم‌ترین بخش‌های همکاری بوده و عمده سهام دو شرکت فناوری ارتباطات آذربایجان به نام‌های بیزک و باکسل در مالکیت شرکت‌های صهیونیستی است. در سال ۲۰۱۷، دو طرف متعهد شدند که از اخذ مالیات مضاعف بر کالاها صرف‌نظر کرده و روابط اقتصادی را توسعه دهند (مهدی‌اف^۳، ۲۰۱۷). میانگین صادرات رژیم صهیونیستی به آذربایجان در ۱۲ سال گذشته، سالانه بیش از ۱۶۰ میلیون دلار بوده و روند طی شده با وجود سینوسی بودن، رو به تزاید است. گویا میزان صادرات کالا در سال ۲۰۲۰ به آذربایجان که بالغ بر ۱۹۹ میلیون دلار بود، به‌جز حوزه دفاعی است (جروزالم‌پست^۴، ۲۰۲۱/۰۷/۲۹). هرچند صهیونیست‌ها چهلمین شریک تجاری آذری‌ها هستند و این مهم در آن سوی نیز برای صهیونیست‌ها جاری است؛ اما ارتباط خارج از مسائل اقتصادی، بر نگرانی‌های امنیتی کشورهای منطقه دامن می‌زند. آذربایجان با بیش از ۴۰ درصد، بزرگ‌ترین تأمین‌کننده نفت خام رژیم صهیونیستی است (مؤسسه واشینگتن^۵، ۲۰۱۸). نفت از راه خط لوله باکو-تفلیس-جیحان به رژیم صهیونیستی منتقل می‌شود و از مهم‌ترین طرح‌های مشترک اقتصادی است (شکری^۶، ۲۰۲۱). صادرات نفت آذربایجان طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، سالانه ۴۰۰ میلیون دلار بود

1. Bourtman

2. Perry

3. Mehdiyev

4. The Jerusalem Post

5. Washington Institute

6. Shokri

دپارتمان امور اقتصادی و اجتماعی^۱، ۲۰۲۱). اتصال «خط لوله اشکلون-ایلات»^۲ به خط لوله «ترانس-آدریاتیک»^۳، به‌عنوان خط لوله انتقال گاز حوزه خزر به اروپا، از ظرفیت‌های همکاری در سال‌های آینده است (محمدیان و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۵۴). هم‌اکنون امکان ذخیره نفت آذربایجان در بندر ایلات فراهم است که از طریق خط لوله زمینی «EAPC»^۴ به اشکلون و بازارهای جهانی صادر می‌شود (هاآرتس^۵، ۱ آگوست ۲۰۲۱). میانگین صادرات آذربایجان به رژیم صهیونیستی، سالانه بیش از یک میلیارد دلار است. رژیم همواره جز پنج مقصد بزرگ صادراتی آذربایجان بوده و جایگاه مهمی در اقتصاد این کشور دارد. شرکت‌های صهیونیستی قرار است برای بازسازی منطقه قره‌باغ نیز شرکت کنند. یکی از راهبردهای رژیم صهیونیستی در همکاری اقتصادی با آذربایجان، جاسوسی از ایران است (شفیعی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۱۸۷). در سال ۲۰۱۶، رهبران صهیونیستی و باکو تفاهم‌نامه در زمینه ارتباطات هوایی را نیز امضا کردند (شیرینف^۶، ۲۰۱۶). در سال ۲۰۱۷، قراردادهای متعددی در زمینه توسعه اقتصادی، کشاورزی و گردشگری با آذربایجان به امضا رسید (علیوا^۷، ۲۰۱۷). در سال ۲۰۲۱ نیز دفتر توسعه تجارت و گردشگری آذربایجان در رژیم صهیونیستی افتتاح شد.

گرجستان، دومین کشور قفقاز و ششمین مقصد کالاهای تجاری رژیم صهیونیستی طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ میلادی در منطقه است. دو طرف در چهارچوب قراردادهای اقتصادی، در حوزه تجارت الکترونیک، ارتباطات، کشاورزی، گردشگری، سرمایه‌گذاری، آموزش و تحقیقات همکاری می‌کنند (وزارت امور خارجه رژیم صهیونیستی^۸، ۲۰۲۲). روند

1. Department of Economic and Social Affairs

2. Eilat-Ashkelon Pipeline

این خط لوله به طول ۲۵۴ کیلومتر در سال ۱۹۶۹، به صورت مشترک توسط ایران و رژیم صهیونیستی ساخته شد. ایران سهمی ۵۰ درصدی در ساخت و مالکیت آن دارد.

3. Trans Adriatic Pipeline

این خط لوله ۸۷۸ کیلومتر طول دارد که در سال ۲۰۲۰ میلادی به بهره‌برداری رسید و میدان گازی شاه‌دیز در جمهوری آذربایجان را به اروپا متصل می‌کند.

4. Europe Asia Pipeline Company Ltd

5. Haaretz

6. Shirinov

7. Aliyeva

8. Israel Ministry of Foreign Affairs

واردات گرجستان از رژیم، سالانه ۴۴ میلیون دلار است. گرجستان، پنجمین صادرکننده کالاهای تجاری به رژیم صهیونیستی در غرب آسیاست و از سال ۲۰۱۳ تاکنون این روند رو به گسترش است؛ چنان‌که از ۲,۴ میلیون دلار در سال ۲۰۱۳، به ۲۰,۸ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ رسیده است. در سال ۲۰۱۰، دو طرف یک قرارداد اقتصادی در زمینه گردشگری و تسهیل حمل‌ونقل هوایی امضا کردند (جروزالم‌پست، ۲۰۱۰).

صادرات رژیم صهیونیستی به ارمنستان در مقایسه با آذربایجان و گرجستان ناچیز است. صادرات رژیم به ارمنستان طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، به ۷۰ میلیون دلار نمی‌رسد و میانگین آن سالانه ۵/۷ میلیون دلار است. هیچ قرارداد تجاری عمده که در منابع و رسانه‌ها به آن اشاره شده باشد، میان این دو نیست. ارمنستان پیوسته روابط تجاری خود با رژیم را حفظ کرده و طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، ۵۴ میلیون دلار به آن صادرات داشته است. میانگین سالانه صادرات، ۴/۵ میلیون دلار است؛ اما روند واردات از ارمنستان توسط رژیم صهیونیستی نشان‌دهنده سیر صعودی آن است. هر هفته دو پرواز مستقیم از تل‌آویو به ایروان برقرار است. رژیم صهیونیستی و ارمنستان، طی ۱۳ سال گذشته، چهار تفاهم‌نامه امضا کرده‌اند که شامل ۱. موافقت‌نامه کشاورزی (۲۰۱۲)؛ ۲. کمک متقابل در امور گمرکی (۲۰۱۴)؛ ۳. موافقت‌نامه لغو شرایط روادید برای دارندگان گذرنامه دیپلماتیک (۲۰۱۷) و ۴. موافقت‌نامه اجتناب از مالیات مضاعف و جلوگیری از فرار مالیاتی (۲۰۱۷) است (وزارت امور خارجه ارمنستان^۱، ۲۰۲۲)؛ اما تحت تأثیر مسائل سیاسی، روابط اقتصادی دو طرف چشم‌گیر نیست و صهیونیست‌ها نیز علاقه‌ای به گسترش این روابط از خود نشان نداده‌اند.

❖ آسیای مرکزی

رژیم صهیونیستی علاقه فراوانی برای گسترش روابط تجاری و سیاسی با کشورهای آسیای مرکزی، به‌ویژه ازبکستان دارد. ازبکستان دومین مقصد کالاهای صهیونیستی در آسیای مرکزی است. صادرات رژیم به ازبکستان طی دوازده سال گذشته هرگز به ۴۰ میلیون دلار نرسیده، اما تلاش برای برقراری روابط عمیق مشهود است. تا سال ۲۰۱۶، ازبکستان صادراتی به رژیم

1. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia

صهیونیستی نداشت؛ اما از سال ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۱، سالانه ۲٫۵ میلیون دلار کالا به رژیم صهیونیستی صادر شده است (اقتصاد تجارت، ۲۰۲۲). دو طرف با هدف توسعه روابط سیاسی و اقتصادی، برنامه های مختلفی را تدوین و اجرایی کرده اند؛ اقتصاد دیجیتال، بهبود سامانه دولت الکترونیک، توسعه محصولات نرم افزاری، فناوری اطلاعات و ایجاد پارک های فناوری (سفارت ازبکستان در رژیم صهیونیستی^۱، ۱۷ اکتبر ۲۰۲۰)، آموزش نیروی انسانی، ارائه فناوری و آموزش های پزشکی، سرمایه گذاری در بخش کشاورزی، گردشگری، بانک و فعالیت های مالی از آن جمله است. برنامه پروازهای هفتگی به پایتخت های یکدیگر برقرار و شرکت های صهیونیستی مجازند که از حریم هوایی ازبکستان برای حمل و نقل استفاده کنند (کهیلانیوز^۲، ۳۱ دسامبر ۲۰۱۶).

«شاکد»^۳، وزیر رژیم صهیونیستی و «خردینوف»^۴، مشاور نخست وزیر ازبکستان، در ۲۷ ژوئیه ۲۰۲۲، توافقنامه ای برای استخدام و ورود کارکنان پرستاری ازبکستان به رژیم صهیونیستی امضا کردند (باسیست^۵، ۲۰۲۲). در سال ۲۰۱۰، شرکت های صهیونیستی با دریافت رایگان ۵۰۰ هکتار زمین در ازبکستان، فرایند ساخت پارک فناوری کشاورزی را آغاز کردند. مسئله آب برای ازبکستان و در روابطش با رژیم صهیونیستی اهمیت دارد (باسیست، ۲۰۲۲). بنابراین قراردادهای متعددی در زمینه آب امضا شده که یکی از آنها در سال ۲۰۲۱ بود (وزارت امور خارجه ازبکستان^۶، ۱۵ دسامبر ۲۰۲۱). «دین اشموئل الماس»^۷، می نویسد، مناسبات اقتصادی ازبکستان و رژیم صهیونیستی رو به توسعه است و پس از امارات، ازبکستان می تواند شریک بزرگی در منطقه برای رژیم باشد (اسرائیل هیوم^۸، ۲۰/۹/۲۰۲۱). صهیونیست ها ازبکستان را کشوری استراتژیک در آسیای مرکزی می دانند و از

1. The Embassy of the Republic of Uzbekistan in Israel

2. Kehila News Israel

3. Ayelet Shaked

4. Kharidin Khardinov

5. Bassist

6. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan

7. Dean Shmuel Elmas

8. Israel Hayom

حجم تجارت اندک دوجانبه راضی نیستند.

سطح روابط اقتصادی تاجیکستان و رژیم صهیونیستی محدود و بیشتر در بخش کشاورزی است. طبق تفاهم‌نامه سال ۲۰۲۲، در شهر دوشنبه، دو طرف توافق کردند فعالیت در بخش‌های توسعه، علم، انرژی، کشاورزی و گردشگری را گسترش دهند. واردات تاجیکستان از رژیم صهیونیستی طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، کم‌تر از ۵ میلیون دلار است. جز دو مقطع ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ که رژیم به آن صادرات نداشته، در دیگر مقاطع سالانه ۴۸۰ هزار دلار صادرات به تاجیکستان انجام شده است. این آمار با توجه به اقتصاد خرد تاجیکستان اهمیت دارد؛ اما در میزان صادرات تاجیکستان به رژیم صهیونیستی نیز طی این سال‌ها هیچ گزارشی مشاهده نشد. وجود ذخایر آتیموان در تاجیکستان که در صنعت هواپیماسازی و صنایع نظامی کاربرد دارد، از دیگر دلایلی است که رژیم صهیونیستی در این کشور دنبال می‌کند.

صادرات رژیم صهیونیستی به ترکمنستان از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ به صد میلیون دلار نمی‌رسد؛ اما شرکت‌های صهیونیستی نقش مهمی در فعالیت‌های آموزشی، مشاوره‌ای و البته سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ترکمنستان دارند. ترکمنستان علاقه‌مند به کسب تجربه و دانش رژیم صهیونیستی در حوزه کشاورزی است. البته گویا بازارهای تجاری ترکمنستان ارزش چندانی برای شرکت‌های صهیونیستی ندارند. هرچند ترکمنستان ششمین ذخایر گاز طبیعی جهان را دارد، اما هنوز منابع موثقی از همکاری‌های دوجانبه در زمینه انرژی مشاهده نمی‌شود. رژیم در زمینه گاز روبه خودکفایی است و با وجود کشورهایی مانند آذربایجان و قزاقستان، تمایلی به توسعه روابط در زمینه انرژی با ترکمنستان ندارد.

صهیونیست‌ها در ۱۲ سال گذشته، تنها ۱۸/۶ میلیون دلار صادرات به قرقیزستان داشتند و گاه این ارتباط قطع شده است. قرقیزستان برخلاف قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان منابع زیرزمینی و سوخت‌های فسیلی کمتری دارد و بیش از کشورهای همسایه نیازمند سرمایه‌گذاری و توسعه است. این موضوع باعث شده که به رژیم صهیونیستی به‌عنوان یک شریک اقتصادی مناسب بنگرد. در سال ۲۰۲۰، قرقیزستان و رژیم صهیونیستی یک قرارداد در زمینه توسعه آموزشی و خدمات پزشکی، گردشگری و کشاورزی امضا کردند (خبرگزاری

خبر قرقیزستان^۱، ۱۷ سپتامبر ۲۰۲۰). در سال ۲۰۲۲، شهروندان قرقیزستان مجوز مهاجرت کاری در خاک رژیم صهیونیستی را دریافت کردند (خبر آسیای مرکزی^۲، ۱۲ مارس ۲۰۲۲). در قرارداد دیگری رژیم صهیونیستی متعهد شد، در هر دو حوزه کشاورزی و مدیریت منابع آب برای قرقیزستان، ضمن ارائه تجهیزات، علم و فناوری، فعالانه در پرورش نیروی انسانی مشارکت کند (آذرنیوز^۳، ۲۰۱۴). گذشته از این، ساخت کارخانه داروسازی در قرقیزستان، در سال ۲۰۲۲ نیز کلید خورد (محرم‌اف^۴، ۲۰۲۲). جذابیت‌های اقتصادی قرقیزستان برای رژیم صهیونیستی در حوزه واردات اندک است.

رژیم صهیونیستی سالانه ۸۰ میلیون دلار به قزاقستان صادرات دارد و می‌کوشد تا با گسترش روابط اقتصادی، تجاری، اطلاعاتی و امنیتی، زمینه نفوذ و دستیابی به منابع استراتژیک کشورهای آسیای مرکزی را به دست آورد. قزاقستان، سومین تأمین‌کننده کالاهای رژیم صهیونیستی در غرب آسیا و بزرگ‌ترین شریک تجاری آن در آسیای مرکزی است. صهیونیست‌ها علاقه ویژه‌ای به این کشور دارند و سالانه نزدیک به ۶۰۰ میلیون دلار از قزاقستان واردات انجام می‌دهند. قزاقستان تأمین‌کننده ۲۵ درصد از نفت خام مورد نیاز رژیم صهیونیستی است (جرزالم‌پست، ۲۰۱۰). شاید با افزایش روابط رژیم صهیونیستی با کشورهای حاشیه خلیج فارس و تأمین نفت مورد نیاز از آن‌ها، رژیم کم‌تر به قزاقستان و آذربایجان فکر کند. به‌ویژه که با برقراری روابط سیاسی و اقتصادی با کشورهای عربی، مشروعیت این رژیم می‌تواند در منطقه به‌ظاهر افزایش یابد.

تا پایان سال ۲۰۲۱، ۹۳ شرکت صهیونیستی ثبت شده در قزاقستان فعال بودند. سفیر رژیم صهیونیستی، اسرائیل و قزاقستان را در آسیای مرکزی مکمل‌های یکدیگر می‌داند (ساتوبالدینا^۵، ۲۰۲۲). از سال ۲۰۰۴، هرساله نیروهایی در حوزه کشاورزی، مدیریت، معدن، اقتصاد و تجارت از قزاقستان به رژیم صهیونیستی اعزام و پس از آموزش، بازگشته‌اند. وزارت

1. Kabar News Agency
2. Central Asia News
3. Azernews
4. Maherramova
5. Satubaldina

خارج رژیم صهیونیستی اعلام کرد که در سال ۲۰۲۲، ۹ جلسه مشترک برای توسعه روابط اقتصادی و تجاری با قزاقستان برگزار شده که در حوزه‌های کشاورزی، توریسم، نفت، گاز، انرژی‌های نو، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی، تجارت الکترونیک و... بوده است. «سفارت قزاقستان در رژیم صهیونیستی»^۱، برخی اخبار و اطلاعات همکاری با این رژیم را منتشر می‌کند. براساس گزارش بانک ملی قزاقستان، رژیم صهیونیستی از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹، ۲۲۰ میلیون دلار در قزاقستان و قزاقستان نیز در همین دوره، ۱۴،۶ میلیون دلار در رژیم صهیونیستی سرمایه‌گذاری کرده است. رژیم در زمینه‌هایی چون نصب دستگاه‌های شیرین‌سازی آب دریا، احداث مجتمع پرورش و فرآوری گوشت بوقلمون، احداث گلخانه، پروژه‌های آبیاری قطره‌ای، دامداری، طیور و باغداری در قزاقستان فعال است.

❖ عربستان

با آنکه رژیم صهیونیستی از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹، هیچ وارداتی از امارات نداشت، به یک باره طی سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱، به ترتیب ۱۱۷ میلیون دلار و یک میلیارد و ۱۶ میلیون دلار واردات انجام داد. این میزان، در تاریخ کشورهای عربی سابقه نداشت. امارات در سال ۲۰۲۱، دومین تأمین‌کننده کالاهای رژیم صهیونیستی در منطقه و هجدهمین در جهان بود. با عادی‌سازی روابط در سال ۲۰۲۰، توافق‌نامه‌های اقتصادی و تجاری آشکاری میان آن دو امضا شد و در رسانه‌های جهانی و منطقه‌ای انعکاس فراوانی یافت (هاآرتص، ۲۰ اکتبر ۲۰۲۰). توافقات، با نخستین پرواز تجاری از مبدأ رژیم صهیونیستی به خاک امارات شکل تازه‌ای یافت. رژیم صهیونیستی با آنکه از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹، ۸۰ میلیون دلار به امارات صادرات انجام داده بود و در سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷، میزان صادرات صفر بود، به یک‌باره در سال ۲۰۲۰، این رقم به ۷۴ میلیون دلار و در سال ۲۰۲۱، به ۳۸۵ میلیون دلار رسید. این مهم نشان از عزم جدی امارات در عادی‌سازی روابط و پشت کردن به آرمان فلسطین است. تا پیش از «توافق ابراهیم»^۲، شهروندان صهیونیستی به‌جز برای پروازهای ترانزیتی حق ورود

1. Embassy of the Republic of Kazakhstan in the State of Israel

۲. قرارداد ابراهیم، در سال ۲۰۲۰، مشهورترین ارتباط سیاسی و به اصطلاح عادی‌سازی روابط بود که رژیم صهیونیستی با دو کشور امارات متحده و سپس بحرین منعقد نمود. این قرارداد در کاخ سفید امضا شد.

به خاک امارات را نداشتند.

تا پیش از قرارداد ابراهیم، شرکت‌های صهیونیستی تنها با شرکای سوم در خاک امارات فعالیت تجاری داشتند؛ اما با برداشتن محدودیت‌ها، این شرکت‌ها مستقیم وارد فعالیت تجاری در امارات شدند (جروزالم‌پست، ۲۰۲۲). در سال ۲۰۲۰، یک نهاد تجاری به‌نام شورای تجاری امارات- رژیم صهیونیستی ایجاد شد. این نهاد، یک چتر حمایتی برای بیش از ۳۰۰۰ مدیر و متخصص اقتصادی است (گلف‌نیوز^۱، ۱۱ اکتبر ۲۰۲۰). در همین سال، ۵۰۰ شرکت تجاری صهیونیستی دفاتر خود را در امارات ثبت کرده و ۲۵۰ شرکت اماراتی تجارت با رژیم را آغاز کردند (العربیه^۲، ۲۴ سپتامبر ۲۰۲۰). در بهار ۲۰۲۲، رژیم صهیونیستی و امارات مذاکرات در زمینه تجارت آزاد را نهایی کردند که قرار است تا ۹۵ درصد از پرداخت عوارض گمرکی معاف شوند (رویترز^۳، اول آوریل ۲۰۲۲). تمرکز و تأکید بر مناسبات اقتصادی نشان می‌دهد، دو طرف برای اقتصاد اهمیت قائل هستند. البته حضور ممتد و بیشتر رژیم صهیونیستی در خلیج فارس، نگرانی‌های ایران را بیشتر خواهد کرد. امارات هرچند در کوتاه‌مدت بتواند از مزیت‌های رژیم استفاده کند، اما در بلندمدت، همچون همسایگان آن، اسیر بلندپروازی‌ها و زیاده‌خواهی‌های صهیونیست‌ها شده و از مقبولیت آن در جهان اسلام کاسته خواهد شد. از دیگر همکاری‌های اقتصادی، شکل‌یابی کریدور امنیت غذایی «I2U2» است. قدرت‌های ترانزیتی منطقه «منا» یعنی رژیم صهیونیستی، امارات و هند با حضور ایالات متحده، به دنبال ایجاد زنجیره غذایی پایدار هستند (بیات، ۱۴۰۱).

نخستین رابطه رسمی میان بحرین و رژیم صهیونیستی در حوزه اقتصادی به سال ۱۹۹۴ بازمی‌گردد که پس از قرارداد نخست اسلو، دفاتر تجاری را در پایتخت‌های یکدیگر افتتاح کردند. این دفاتر در سال ۲۰۰۰ و پس از انتفاضة، از سوی بحرین و در اعتراض به سرکوب مردم فلسطین تعطیل شد. تا زمان امضای قرارداد ابراهیم، بحرین و رژیم صهیونیستی رابطه رسمی تجاری با یکدیگر نداشتند. کل سهم کالاهای صهیونیستی در بحرین از ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰،

1. Gulf News
2. Alarabiya
3. Reuters

کم‌تر از ۲ میلیون دلار بود. با آشکارسازی روابط در سال ۲۰۲۱، بحرین ۳/۸ میلیون دلار کالا از رژیم صهیونیستی وارد کرد و مناسبات خود با رژیم را وارد عرصه تازه‌ای نمود. در بیانیه کاخ سفید که در سپتامبر ۲۰۲۰ میان بحرین و رژیم صهیونیستی امضا شد، بیشترین تفاهم‌ها در زمینه مسائل اقتصادی و تجاری، خدمات هوایی، کشاورزی، ارتباطات از راه دور، خدمات پستی، ویزا، خدمات مالی، همکاری وزارتخانه‌های امور خارجه و اتاق بازرگانی است (کاخ سفید^۱، ۲۰۲۰).

رژیم صهیونیستی از ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳، ۲٫۴ میلیون دلار به عربستان صادرات داشته و پس از آن هیچ صادراتی به این کشور انجام نشده است. این رقم هرچند ناچیز است، اما با توجه به مسئله موجودیت رژیم صهیونیستی، قابل تأمل است. در واردات کالا از عربستان نیز هیچ آماری ثبت نشده؛ اما چه‌بسا روابط پنهان اقتصادی میان آن دو برقرار باشد. چنان‌که در جولای ۲۰۲۲، طی یک توافق محرمانه و با تلاش ایالات متحده برای پیشبرد صلح اعراب و رژیم صهیونیستی، دو طرف توافق کردند که از حریم هوایی یکدیگر برای مقاصد تجاری و عبور هواپیماهای مسافری و باری استفاده کنند. این قرارداد برای هر دو اهمیت دارد و زمینه عادی‌سازی روابط تجاری میان رژیم اشغالگر و سعودی‌ها را در سایر حوزه‌های اقتصادی و تجاری فراهم می‌کند (ووانیوز، ۲۰۲۲). گویا این توافقنامه حتی پیش از این تاریخ اجرایی شده بود. چنان‌که اداره کل هوانوردی برای پرواز ایر ایندیا در ۲۲ مارس ۲۰۱۸، آن را اعلام کرده بود (وارادان^۲، ۲۰۱۸؛ اسپسیا^۳، ۲۰۲۰).

بین سال‌های ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۰ میلادی، روابط اقتصادی غیررسمی بین عمان و رژیم صهیونیستی برقرار بود (جروزالم‌پست، ۲۰۲۲/۱۲/۲۶). از سال ۲۰۰۰ و با انتفاضه دوم، عمان همه روابط غیررسمی خود را تعلیق و اعلام کرد تا زمان تشکیل کشور مستقل فلسطینی از برقراری رابطه خودداری خواهد کرد. از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، عمان ۸۷۰ هزار دلار از رژیم صهیونیستی واردات داشت که این میزان تنها در سال‌های ابتدایی یعنی ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳ بود.

1. The White House, 2020 B

2. Varadhan

3. Specia

از رژیم صهیونیستی به عمان هیچ گونه صادراتی انجام نشده و اگر شده، پنهانی و یا از طریق واسطه های بین المللی بوده است. در واردات کالا از عمان نیز رژیم صهیونیستی هیچ گونه وارداتی نداشته است. عمان برقراری هرگونه رابطه سیاسی و اقتصادی رسمی با رژیم صهیونیستی را منوط به تأمین حقوق مردم فلسطین نموده و مشارکت فعالانه ای در فرایند بایکوت آن توسط اتحادیه عرب داشته است؛ اما برخی شرکت های هواپیمایی تل آویو و ایلات از رژیم صهیونیستی به دو شهر مسقط و صلاله، پرواز مستقیم دارند (اسکای اسکنر^۱، ۲۰۲۰). موضوعی که نشان از ارتباط دوسویه دارد.

طبق اعلام وزارت خارجه قطر تا زمان پیشرفت در روند صلح فلسطین، هیچ برنامه ای برای بازسازی روابط اقتصادی، سیاسی و تجاری با رژیم صهیونیستی وجود ندارد؛ اما دو طرف از سال ۱۹۹۶ اقدام به گسترش روابط اقتصادی و تجاری کردند که تا سال ۲۰۰۸ ادامه داشت. از سال ۲۰۰۹، قطر روابط تجاری با رژیم صهیونیستی را کاهش داد. در سال ۲۰۱۰، پیشنهاد کرد، اجازه بازگشایی دفتر اقتصادی این رژیم در دوحه را خواهد داد، به شرطی که رژیم صهیونیستی نیز به قطر اجازه دهد مصالح ساختمانی و پول به غزه بفرستد. پیشنهادی که به دلایل امنیتی رد شد (راوید^۲، ۲۰۱۰). در سال ۲۰۲۱، قطر و رژیم صهیونیستی یک قرارداد تجاری محرمانه در زمینه تجارت الماس امضا کرده اند (تسنیم^۳، ۲۰۲۱ و زاکن^۴، ۲۰۲۱). در سال ۲۰۲۲ نیز رژیم صهیونیستی به یک شرکت قطری اجازه داد تا در حفاری گاز طبیعی در مخزن گنا-صیدون مشارکت کند (جروزالم پست، ۲۰۲۲/۱۱/۲۲). طی سال های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳، قطر ۲،۴ میلیون دلار و در سال ۲۰۱۸، ۷۰۰ هزار دلار واردات از رژیم صهیونیستی داشت. در دیگر سال ها هیچ وارداتی گزارش نشده است. بیشتر صادرات، ماشین آلات، تجهیزات کامپیوتری و ابزار پزشکی بود. براساس گزارش اداره مرکزی آمار رژیم صهیونیستی، واردات رژیم از قطر در سال ۲۰۱۳ بالغ بر ۳۵۳۰۰۰ دلار بود. هرچند شکل نگرفتن رابطه رسمی اقتصادی میان دو طرف می تواند ناشی از خواست قطر باشد؛ اما ظاهراً

1. skyscanner
2. Ravid
3. Tasnim News
4. Zaken

قطر تمایل دارد روابط اقتصادی پنهانی خود را با رژیم حفظ کند.

کویت در برابر عادی‌سازی روابط مقاومت می‌کند و فاقد هرگونه رابطه اقتصادی مستقیم با رژیم صهیونیستی است. رژیم از ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳، ۳ میلیون و ۱۶۰ هزار دلار به کویت صادرات داشت. از ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۲ نیز ارتباط اقتصادی قطع بود. طی ۱۳ سال گذشته، رژیم صهیونیستی هیچ کالایی از کویت وارد نکرده است. ظاهراً کویت علاقه‌ای هم ندارد؛ چنان‌که در سال ۲۰۱۴ به علت مشارکت رژیم صهیونیستی در کنفرانس اقتصادی انرژی‌های تجدیدپذیر در امارات، این کنفرانس را تحریم کرد (جروزالم‌پست، ۲۰۱۴/۰۱/۱۹). کویت در سال ۲۰۱۴، سیاست بایکوت اقتصادی رژیم صهیونیستی را در پیش گرفت (گلف‌نیوز، ۲۰۱۴) و عرضه و مصرف کالاهایی که از مبدأ رژیم صهیونیستی صادر شده‌اند را ممنوع کرد. در سال ۲۰۲۲، کویت تصمیم گرفت به تحریم دریایی کشتی‌هایی بپردازد که در حال حمل کالا از مبدأ یا به مقصد رژیم صهیونیستی هستند (خبرگزاری فارس، ۲۰۲۲ میلادی). این تصمیم در دسامبر ۲۰۲۱، توسط دولت کویت اعلام (آی ۲۴ نیوز، ۵ دسامبر ۲۰۲۱) و در ۳۱ جولای ۲۰۲۲، تمدید شد (عرب تایمز، ۲۰۲۲).

رژیم صهیونیستی و یمن فاقد هرگونه رابطه سیاسی و اقتصادی هستند و همواره از زمان تشکیل رژیم، مواضع خصمانه‌ای را علیه یکدیگر ابراز کرده‌اند. تقریباً هیچ صادراتی از رژیم صهیونیستی به یمن طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ انجام نشده و اگر شده، از طریق واسطه‌های بین‌المللی است. چنان‌که صادرات کالاهای صهیونیستی به این کشور طی ۱۲ سال کم‌تر از ۳۵۰ هزار دلار است. این رقم در تجارت بین‌الملل ناچیز است. با توجه به رسمیت نشناختن رژیم صهیونیستی توسط یمن، شکل نگرفتن هرگونه رابطه اقتصادی رسمی میان آن‌ها نیز برای یمنی‌ها از اولویت برخوردار است. در واردات کالا از یمن نیز داده‌ها نشان می‌دهد، هیچ صادراتی از یمن انجام نشده است.

❖ عراق و منطقه شامات

در برقراری روابط اقتصادی با رژیم صهیونیستی، اردن را می‌توان در کنار مصر پیشروترین کشور عرب دانست. بیشترین قراردادهای همکاری در زمینه‌های مختلف نظیر آب، انرژی و حمل‌ونقل، میان اردن و رژیم صهیونیستی امضا شده است. از زمان امضای قرارداد صلح در سال ۱۹۹۴، دو طرف به گسترش روابط اقتصادی با یکدیگر پرداخته‌اند. یکی از مفاد قرارداد صلح، توسعه مناطق صنعتی تأیید شده در خاک اردن است. براساس قرارداد میان آمریکا و رژیم صهیونیستی، شرکت‌هایی که از قطعات و تجهیزات ساخت رژیم صهیونیستی استفاده کنند، می‌توانند بدون پرداخت عوارض گمرکی به آمریکا صادرات داشته باشند. در نتیجه اردن کوشیده از این قانون استفاده کند. از زمان تشکیل این شهرک‌های صنعتی در سال ۲۰۱۰، برآورد شده که حداقل ۳۶۰۰۰ شغل در اقتصاد اردن ایجاد شده است (جروزالم‌پست، ۲۰۱۳). از همان آغاز، اخوان المسلمین از اردن خواست که این شهرک‌ها را تعطیل کند؛ اما حکومت آن را نپذیرفت.

در سال ۲۰۱۳، رژیم صهیونیستی به اردن اجازه داد تا با استفاده از بندر حیفا به صادرات و واردات کالا از مبدأ و مقصد عراق و ترکیه بپردازد. پیش از آن، اردن از خاک سوریه استفاده می‌کرد که با وقوع جنگ داخلی مختل شد. اردن با آنکه در کنار کشورهای نفتی قرار دارد، اما به دلیل کم‌هزینه بودن و بی‌اعتمادی به همسایگان عرب، طی دو توافقنامه در سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۶، تصمیم به خرید گاز از رژیم صهیونیستی گرفت. اقدامی که با واکنش‌های داخلی مواجه شد (الخالیدی^۱، ۲۰۲۰). دولت این قرارداد را اقتصادی می‌دید و از کاهش هزینه‌های انرژی می‌گفت (العربی، ۴ دسامبر ۲۰۱۶)؛ اما مخالفان از وابستگی به رژیم صهیونیستی بیمناک بودند (التهان^۲، ۲۰۱۶). اعتراض‌ها نشان می‌دهد، مردم همچنان مخالف سرسخت روابط اقتصادی و سیاسی با رژیم صهیونیستی هستند. قرارداد گازی سال ۲۰۱۴، مخفیانه امضا شد و ارزش آن ۵۰۰ میلیون دلار بود (بوستانین^۳، ۲۰۱۹). دولت اردن در سپتامبر ۲۰۱۶ نیز قراردادی ۱۵ ساله برای خرید ۴۵ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی از رژیم صهیونیستی

1. Al-Khalidi
2. Al Tahhan
3. BustaniIn

امضا کرد (جردن تایمز^۱، ۵ ژوئیه ۲۰۱۸).

در زمینه آب، تفاهم‌نامه‌های چندی میان دو طرف امضا شده که نخستین آن در ۹ دسامبر ۲۰۱۳ بود. این تفاهم‌نامه شامل طرح‌هایی برای ساخت ۸۰ میلیون متر مکعب کارخانه شیرین‌سازی آب دریا در عقبه است. اجرای فاز اول این پروژه در سال ۲۰۱۸ آغاز و در سال ۲۰۲۰ به پایان رسید (وزارت دفاع رژیم صهیونیستی^۲، ۲۰۲۰). براساس یک قرارداد تجاری سه‌جانبه دیگر میان رژیم صهیونیستی، اردن و امارات در سال ۲۰۲۱، قرار است یک شرکت اماراتی اقدام به ساخت نیروگاه خورشیدی در اردن نماید. برق تولیدی این نیروگاه به رژیم صهیونیستی صادر و در مقابل اردن، آب تصفیه شده از رژیم صهیونیستی دریافت خواهد کرد (جروزالم‌پست، ۲۰۲۱/۱۱/۲۲).

رژیم صهیونیستی و سوریه از ابتدا فاقد هرگونه رابطه رسمی اقتصادی با یکدیگر بودند. با این وجود برخی گذرهای مرزی در محدوده بلندی‌های جولان گزارش می‌شود. در سال ۲۰۱۰، سوریه موافقت کرد که ۱۰ هزار تن سیب از مزارع دروز در بلندی‌های جولان به خاک سوریه وارد شود. در همان سال، یک قرار ۲۵ ساله میان رژیم صهیونیستی و سوریه امضا شد که طبق آن سوریه موافقت کرد تا بخشی از نیازهای آب شهرک‌های مستقر در بلندی‌های جولان را تأمین نماید (هاآرتص، ۲۴ فوریه ۲۰۱۰). واردات سوریه از رژیم صهیونیستی در چهار مقطع ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳، ۳۴ میلیون دلار بود. از سال ۲۰۱۴ و با توجه مسائل داخلی سوریه، هیچ وارداتی از رژیم صهیونیستی انجام نشده و ارتباط با رژیم به‌طور کامل قطع شده است. البته این آمارها مربوط به روابط دروزی‌های جولان با دولت سوریه بود که حاضر به برقراری روابط با رژیم صهیونیستی نیستند و با این رژیم واگرایی عمیقی دارند (صابری، ۱۴۰۱).

روابط اقتصادی با فلسطین که اشاره به نواحی خودگردان تحت کنترل فتح دارد، پیچیده است. به سبب شرایط تحمیلی رژیم صهیونیستی بر اقتصاد این نواحی، ارزیابی دقیق سطح، کیفیت و کمیت روابط اقتصادی دشوار است. از سال ۲۰۰۹، تلاش‌های محدودی برای توسعه

1. Jordan Times
2. Israel Defense

روابط تجاری دوجانبه انجام شد که به سبب نوع تقسیم اراضی و کارکرد نواحی اقتصادی جزئیات دقیقی از آن‌ها در دست نیست. گویا ارزش روابط اقتصادی میان نواحی خودگردان و رژیم صهیونیستی به بیش از ۴/۳ میلیارد دلار می‌رسد که سهم رژیم صهیونیستی ۳,۵ میلیارد دلار و سهم فلسطین ۸۱۶ میلیون دلار است (یمن تایمز^۱، ۱۱ ژوئن ۲۰۱۴). روابط اقتصادی غیررسمی نیز میان دو طرف وجود دارد. فلسطینی‌ها بیشترین ارتباط اقتصادی را با رژیم صهیونیستی دارند. این اتفاق در غزه و کرانه باختری نمایان است. آب، برق و بسیاری از اقلام غزه از طریق رژیم صهیونیستی تأمین می‌شود و کرانه باختری نیز به رژیم صهیونیستی وابسته است (صابری، ۱۴۰۱).

لبنان به سبب دشمنی تاریخی با رژیم صهیونیستی، فاقد هرگونه رابطه اقتصادی با آن است و در عمل هرگونه ارتباط اقتصادی میان لبنان و رژیم صهیونیستی از طریق مرزهای بین‌المللی غیرممکن است. تقریباً هیچ‌گونه تبادل تجاری و اقتصادی میان دو کشور انجام نشده و اگر شده، از طریق واسطه‌های بین‌المللی است. با توجه به رسمیت نشناختن رژیم صهیونیستی توسط لبنان، عدم رابطه اقتصادی رسمی برای لبنان از اولویت برخوردار است. رژیم صهیونیستی از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۳، ۵/۱ میلیون دلار به عراق صادرات داشت. عمده این کالاها گویا به اقلیم کردستان صادر شده است. از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۲ نیز هیچ گزارشی در زمینه همکاری تجاری و اقتصادی دوجانبه، مشاهده نشد؛ اما روابط اقتصادی این رژیم با کردستان عراق، می‌تواند زمینه‌ساز تحقق اهداف رژیم صهیونیستی در منطقه باشد (اخوان‌کاظمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۱ و نصری و رضایی، ۱۳۹۹: ۱۹۷-۱۶۸). کردستان عراق به رژیم صهیونیستی از طریق ترکیه و با واسطه نفت می‌فروشد (رضوی، ۱۴۰۱)؛ اما در عراق لابی یهودی از گذشته فعال بود. لابی یهودی عراق روی لابی ایران نیز اثر می‌گذاشت؛ یعنی یهودیانی که از ایران می‌خواستند به فلسطین مهاجرت کنند البته قبل از اشغال فلسطین از طریق لابی عراق می‌رفتند؛ یا مثلاً کسانی که از یهودیان ایران در آن زمان حمایت می‌کردند، یهودی‌های عراقی بودند که این را شکل دادند. بنابراین وجه پنهان اقتصادی در عراق هم

می‌تواند باشد. هرچند نشانه‌ای نداریم و آمار صفر است و حشدالشعبی مخالف سرسخت آن است (سیدجعفر رضوی، ۱۴۰۱).

❖ ترکیه

روابط اقتصادی ترکیه و رژیم صهیونیستی، فراتر از روابط سیاسی است. عمیق‌ترین مناسبات رژیم در منطقه با ترکیه است و هر دو از آن رضایت دارند. حجم واردات کالا توسط ترکیه از رژیم صهیونیستی در کم‌ترین میزان، ۱،۳ (۲۰۱۰) و حداکثر ۲،۷ میلیارد دلار (۲۰۱۴) است. ترکیه و رژیم صهیونیستی از سال ۱۹۴۹، روابط اقتصادی گسترده دارند. این روابط در سال ۱۹۹۷، با امضای یک قرارداد تجارت آزاد گسترش یافت. با وجود فرازوفرودهای سیاسی، هیچ عاملی بر مناسبات اقتصادی دو طرف تأثیر نگذاشته و هر دو بر آن تأکید دارند. روابط سیاسی ترکیه و رژیم صهیونیستی طی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۶ و ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲، متشنج بود؛ اما روابط اقتصادی حفظ شد. حجم واردات کالا از ترکیه توسط رژیم صهیونیستی طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، بین ۲ تا ۶ میلیارد دلار است. ترکیه بزرگ‌ترین شریک تجاری رژیم صهیونیستی در منطقه است. موازنه تجاری با اختلاف بسیار به نفع ترکیه است (وزارت امور خارجه ترکیه^۱، ۲۰۲۲). دفتر اقتصادی رژیم صهیونیستی در استانبول، بر فعالیت و تسهیل شرایط برای ۱۵۴۰ شرکت فعال تجاری در ترکیه نظارت دارد (وزارت امور خارجه رژیم صهیونیستی، ۶ ژوئیه ۲۰۲۲).

در سال ۲۰۱۹، ترکیه و لیبی، توافقنامه‌ای برای تحدید خطوط مرزهای دریایی خود امضا کردند. این توافقنامه با مخالفت رژیم صهیونیستی مواجه شد. رژیم آن را تهدیدی علیه امنیت ملی و تجارت جهانی خود قلمداد و تنش‌های جدیدی میان دو طرف آغاز شد (رویترز، ۲۳ دسامبر ۲۰۱۹). روابط رژیم صهیونیستی با قبرس و یونان، کشورهای همسایه و پرتنش ترکیه، رو به بهبودی است. حتی صهیونیست‌ها در مرزبندی‌های دریایی با این دو کشور، به سود آنان عمل کردند؛ اما نه قبرس و نه یونان و نه حتی جمع هر دو به اندازه مرادفات رژیم صهیونیستی با ترکیه نیست. صهیونیست‌ها می‌کوشند با حفظ تعادل در روابط با این دو

1. Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs

همسایه خود، به‌نوعی دست برتر را در روابط با ترکیه داشته باشد (کوک^۱، ۲۳ آگوست ۲۰۲۲). انرژی و ترانزیت آن از منطقه، نقطه نزدیکی و تلاش ترکیه برای عادی‌سازی روابط با رژیم صهیونیستی است.

❖ افغانستان، جمهوری اسلامی ایران و پاکستان

افغانستان طی دهه گذشته مواضع ضد یهودی خود را حفظ کرده است. این کشور روابط رسمی اقتصادی در چهارچوب قراردادهای همکاری نداشته و از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، بین ۴٫۸ تا ۷ میلیون دلار واردات از رژیم صهیونیستی انجام داده است. همین مقدار نیز به‌دلیل تشویق دولت‌های غرب‌گرای افغانستان توسط آمریکا در سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ انجام شد که پای رژیم را به اقتصاد افغانستان باز کرد. برخی از اقلام افغانستان با واسطه از کشورهای سوم به رژیم صهیونیستی صادر شده که مهم‌ترین آن زعفران است. صهیونیست‌ها در افغانستان بیشتر به حوزه زیرساخت، مثل معادن توجه دارند. افغانستان در لیتیوم که ماده اصلی باتری موبایل است معدن دارد.

هیچ زمینه‌ای برای ایجاد روابط اقتصادی ایران با رژیم صهیونیستی نبوده و در دوازده سال گذشته نیز هیچ سندی منتشر نشده است؛ اما برخی سرمایه‌گذاری‌های مشترک پیش از انقلاب اسلامی، سبب شده تا ناخواسته ایران درگیر مسائل حقوقی و اقتصادی با رژیم صهیونیستی شود. برای نمونه، خط لوله ایلات-اشکلون، در سال ۱۹۶۹، با سرمایه‌گذاری مشترک ایران و رژیم صهیونیستی راه‌اندازی شد. این خط لوله ۲۵۴ کیلومتر طول و ایران در ۵۰ درصد از ساخت و مالکیت آن سهم دارد. با وقوع انقلاب اسلامی، امکان استفاده از این خط لوله فراهم نشد و در سال ۱۹۹۴، ایران نخست به دادگاهی در فرانسه و سپس به دادگاه حکمیت بین‌المللی سوئیس شکایت کرد. دادگاه پس از دو دهه، در دسامبر ۲۰۱۲، رژیم صهیونیستی را به پرداخت ۱/۱ میلیارد دلار غرامت محکوم کرد (رویترز، ۱۱ آگوست ۲۰۱۶). وزارت دارایی رژیم صهیونیستی در یک بیانیه اعلام کرد: «براساس قانون تجارت با دشمن، انتقال پول به دشمن ممنوع است» و از پرداخت این غرامت خودداری کرد (هاآرتص، ۲۰

می (۲۰۱۵). در دولت روحانی و احمدی‌نژاد، جنبش‌های دانشجویی اشاره داشتند که برخی از شرکت‌ها در ایران کالاهای صهیونیستی می‌فروشدند. این همان وجه پنهان اقتصادی رژیم صهیونیستی حتی در ایران است (سیدجعفر رضوی، ۱۴۰۱).

دو کشور پاکستان و رژیم صهیونیستی رابطه مستقیم اقتصادی و تجاری با یکدیگر ندارند. آن‌ها موافقت‌نامه‌های اقتصادی یا اسناد همکاری اقتصادی نیز ردوبدل نکرده‌اند. رژیم صهیونیستی طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، ۵,۵ میلیون دلار به پاکستان صادرات داشته و در مقابل، هیچ وارداتی از این کشور انجام نشده است. چالش‌ها و مشکلات اقتصادی پاکستان، راهبرد قوی صهیونیست‌ها برای جلب پاکستان به سوی عادی‌سازی روابط است (دفنس‌پست^۱، ۱۰ ژوئن ۲۰۲۲). مسائل پاکستان و رژیم صهیونیستی بیش از آنکه اقتصادی و فرهنگی باشد، ایدئولوژیک و ژئوپلیتیک است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

اقتصاد، یکی از چالش‌های مهم کشورهای منطقه است. رژیم صهیونیستی با توان اقتصادی خود، از این چالش کشورهای منطقه در راستای منافع سیاسی و امنیتی خود سود برده است. عدم مشروعیت رژیم صهیونیستی در میان توده مردم سبب شده تا تلاش‌های اقتصادی رژیم در منطقه چندان به بار نشیند. گرایش دولت‌ها به این رژیم مسئله‌ای اساسی است و اقتصاد یکی از بهانه‌های دولت‌های منطقه است. برای سنجش ارتباطات و نفوذ اقتصادی رژیم صهیونیستی در کشورهای غرب آسیا، طی یک دهه گذشته، ناگزیریم، کشورهای فوق را در پنج طیف براساس تعامل و یا نفوذ عالی رژیم و تقابل سخت نسبت به دیگر کشورهای منطقه دسته‌بندی کنیم. ترکیه قوی‌ترین ارتباطات اقتصادی را با رژیم صهیونیستی داشته و پس از آن، کشورهای آذربایجان، اردن، ازبکستان، قزاقستان و گرجستان قرار دارند. در آخرین طیف، نیز کشورهای ایران، پاکستان، کویت، لبنان و یمن قرار می‌گیرند. شاخص‌های طیف اقتصادی، انواعی از میزان مراودات تجاری، سرمایه‌گذاری، قراردادهای نظامی و ... است. برخی از

کشورهای منطقه با بروز انواعی از نشانه‌ها در روابط تعاملی و یا تقابلی با رژیم صهیونیستی، پنهان یا آشکار، اقدام به برقراری روابط اقتصادی با این رژیم کرده‌اند. تاجیکستان، ترکمنستان، بحرین، قرقیزستان، قطر، عراق، عربستان و عمان از جمله این کشورها هستند که نیاز است با حساسیت بیشتری رفتار آن‌ها را زیر نظر داشت.

جدول ۱: طیف بندی کشورهای منطقه غرب آسیا از نظر موقعیت و نفوذ اقتصادی رژیم صهیونیستی در آن‌ها

(۱) تقابل قوی	(۲) تقابل	(۳) میان	(۴) تعامل	(۵) تعامل قوی
ج.ا.ایران، پاکستان، یمن کویت و لبنان	افغانستان، سوریه، عراق، عربستان و عمان	ارمنستان، امارات، بحرین، فلسطین، قرقیزستان، تاجیکستان، قطر، ترکمنستان	آذربایجان، اردن، ازبکستان، قزاقستان و گرجستان	ترکیه

طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲، رژیم صهیونیستی به زعم خود دستاوردهای فراوانی در برقراری روابط با کشورهای منطقه با استفاده از اهرم اقتصادی داشته است. امضای قرارداد ابراهیم، در سال ۲۰۲۰ از آن جمله است (کمالی و دیگران، ۱۴۰۳: ۳۲-۷). در آسیای مرکزی نیز رژیم صهیونیستی همچنان نفوذ خود را برقرار ساخته است. سطح روابط با رژیم صهیونیستی را می‌توان حداکثر تعاملی، با کشورهای قزاقستان و ازبکستان دید. هرچند دلیل اصلی نفوذ رژیم در کشورهای منطقه، ایران‌هراسی و خدشه به جبهه مقاومت است، اما الگوی نفوذ رژیم، تحت تأثیر نیازهای توسعه‌ای و اقتصادی کشورهای منطقه است. استفاده از نقاط ضعف کشورها و ایجاد یک چشم‌انداز برای پُرکردن خلأ و ضعف آن‌ها، یک واقعیت اساسی برای نزدیکی به دولت‌های منطقه است. راهبردهای کلان اقتصادی رژیم صهیونیستی در منطقه، تلاش برای تبدیل به هاب انرژی و ترانزیت، تقویت قدرت تکنولوژیک، نفوذ در نهادهای علمی، فنی و اقتصادی، تحکیم و تقویت قدرت اقتصادی و گسترش روابط اقتصادی با کشورهای منطقه است. اقدامات رژیم برای گسترش نفوذ در کشورهای منطقه طی سال‌های اخیر با تغییرات محسوسی همراه بوده و این تغییرات به‌ویژه در بخش فعالیت‌های اقتصادی،

گسترده‌تر شده است. رژیم صهیونیستی به دلیل دسترسی به تکنولوژی‌های روز آمریکا، در لبه علم قرار دارد. تحرک و قدرت اقتصادی، تکنولوژیک و علمی، توسعه‌یافتگی ظاهری و...، سیمای دلپذیری از آن برای برخی دولت‌های منطقه پیش چشم گذاشته است؛ اما این ظاهر دل‌فریب، هنوز نتوانسته سرشت امنیتی و اشغالگری رژیم صهیونیستی را در نزد مردم منطقه بهبود بخشد. با آنکه رژیم صهیونیستی با عدم مشروعیت از سوی کشورهای مسلمان مواجه است، جلب نظر کشورهایمانند ازبکستان، اردن و امارات به‌زعم این رژیم می‌تواند گامی در جهت بهبود بخشیدن به روابط سیاسی و اقتصادی باشد. با توجه به نظریه کاستا برانلی که برای گسترش هم‌گرایی منطقه‌ای به‌جای ابزارهای رقابتی و قدرتی، تأکید بر اهرم‌هایی نرم چون اقتصاد دارد و از آنجایی که رژیم صهیونیستی از اهرم اقتصادی در عادی‌سازی روابط با کشورهای غرب آسیا طی دهه گذشته استفاده کرده و با جذابیت‌های اقتصادی فراوان این رژیم، باز مشاهده می‌شود که مردم و کشورهای منطقه در برابر این جذابیت‌ها خودداری کرده و رژیم نتوانسته دستاوردهای دلخواه خود را از عامل اقتصادی داشته باشد.

۵-۱. پیشنهادهای پژوهش

اقتصاد و فناوری‌های پیشرفته، ابزارهای رژیم صهیونیستی در ایجاد وابستگی چندلایه کشورهای منطقه به خود است؛ پیشنهاد می‌شود، راهبردهای عملیاتی برای نزدیک کردن کشورهای منطقه و تعاملات اقتصادی بیشتر با آن‌ها تدوین گردد. جبهه مقاومت به‌عنوان نقطه کانونی این جریان می‌تواند ملاک عمل باشد و سپس آن را به دیگر کشورهای منطقه تسری داد. در این زمینه ترانزیت و به‌ویژه ترانزیت انرژی، توسعه کشورهای منطقه، گردشگری، کشاورزی، صنعت، بهداشت و درمان، اهمیت بیشتری دارند. همچنان که جمهوری اسلامی ایران در راهبردهای سیاسی و امنیتی، دست بالا را در رقابت با این رژیم داشته، با تدوین راهبردهای اقتصادی می‌توان ضمن دور کردن کشورهای منطقه از رژیم، ثبات و امنیت بیشتر را برای آنان تأمین کرد.

فهرست منابع

- احمدی، وحیده (۱۳۹۶). *اسرائیل و کشورهای پیرامونی؛ نفوذ امنیتی با پوشش اقتصادی*، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۲۰، شماره ۲.
- امیدی، علی و مصطفی خیری (۱۳۹۵). *تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل بر امنیت ملی ایران*، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۱۹، شماره ۲.
- اخوان کاظمی، مسعود، فرزاد رستمی و حامد شاه‌ملکی (۱۳۹۶). *تحلیل رابطه اسرائیل و کردستان عراق و پیامدهای امنیتی آن برای جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر، سال ۸، شماره ۴.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد: پاپلی.
- رضایی، ابوذر (۱۴۰۰). *بررسی راهبرد امنیت ملی اسرائیل در خاورمیانه (۲۰۱۰-۲۰۱۸)*، رساله دکتری، به راهنمایی ارسلان قربانی شیخ‌نشین، کرج، دانشگاه خوارزمی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- رضوی، سلمان (۱۴۰۱). *مصاحبه تخصصی با نویسنده*، تهران.
- رضوی، سیدجعفر (۱۴۰۱). *مصاحبه تخصصی با نویسنده*، تهران.
- زمانی فراهانی، محمدحسین (۱۳۹۷). *تحلیل وزن ژئوپلیتیکی اسرائیل در منطقه غرب آسیا*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته جغرافیای سیاسی، استاد راهنما دکتر سیروس احمدی نوحدانی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- سعادتقلی‌پور آذر، علی (۱۳۹۲). *نفوذ اسرائیل در منطقه قفقاز جنوبی و پیامدهای آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، رساله دکتری، به راهنمایی احمد دوست محمدی، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- سیف‌زاده، سیدحسین (۱۳۷۶). *نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل*، تهران: قومس.
- شفیعی، عباس، زهره پوستین‌چی، ارسلان قربانی شیخ‌نشین و حسن خداوردی (۱۳۹۹). *بررسی روابط سیاسی-امنیتی جمهوری آذربایجان و اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰)*، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال سوم، شماره سوم (پیاپی ۱۱).

- صابری، عبدالله (۱۴۰۱). مصاحبه تخصصی با نویسنده، تهران.
- کالینز، جان. ام. (۱۳۸۸). «راهبرد بزرگ، اصول و رویه‌ها»، ترجمه کورش بایندر، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کریمی‌پور، داوود (۱۴۰۰). *راهبرد دیپلماسی اقتصادی اسرائیل در منطقه خلیج فارس*، مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، دوره چهارم- شماره ۲.
- کمالی، محمدرضا، امیرحسین الهامی و بابک نبی‌زاده (۱۴۰۳). *تبیین تأثیر جنبه‌های اقتصادی توافق ابراهیم بر مؤلفه‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، دوره ۱۴، شماره ۵۵.
- کمپ، جفری و رابرت هارکاو (۱۳۸۳). «جغرافیای استراتژیک خاورمیانه»، ترجمه سیدمهدی حسینی متین، تهران، مرکز مطالعات راهبردی.
- محمدیان، مهدی، حجت مهکویی، سارا فلاحی و یوسف زین‌العابدین عموقین (۱۳۹۹). «تأثیر ظهور داعش بر وضعیت اقتصادی کشورهای منطقه لوانت، مورد اسرائیل»، فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، سال ۲، شماره ۳.
- محمدی گرمخانی، سمیرا (۱۳۹۶). *معضل امنیت و راهبرد امنیتی اسرائیل و منطقه خلیج فارس*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات ایران، به راهنمایی مسعود اخوان کاظمی، کرمانشاه: دانشگاه رازی، دانشکده علوم اجتماعی و تربیتی.
- نصری، قدیر و داود رضایی (۱۳۹۸). *مهم‌ترین تهدیدات فراروی ج.ا.ایران در کردستان عراق*، فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، دوره ۹.

References

- Alarabiya (4 December 2016). Jordan defends gas deal with Israel, <https://english.alarabiya.net/business/energy/2016/10/04/Jordan-defends-gas-deal-with-Israel>
- Alarabiya (24 September 2020). Open for business How UAE Israel peace is driving deals at breakneck speed, <https://english.alarabiya.net/features/2020/09/24/Open-for-business-How-UAE-Israel-peace-is-driving-deals-at-breakneck-speed>
- Al-Khalidi, Suleiman (2020). Jordan parliament passes draft law to ban gas imports from Israel, JANUARY 19, 2020, <https://www.reuters.com/article/us-jordan-israel-gas-idUSKBN1ZI0H2>
- Aliyeva, Kamila (2017). Israeli envoy tours regions to deepen economic cooperation, <https://www.azernews.az/business/110269.html>.
- Arab Times online (31 July 2022). Kuwait maintains 'clear stance' on Israel boycott, <https://www.arabtimesonline.com/news/kuwait-maintains-clear-stance-on-israel-boycott/>
- Azernews (9 September 2014). Kyrgyzstan, Israel to activate economic ties, <https://www.azernews.az/region/70455.html>.
- Bassist, Rina (28 July 2022). Israel tightens ties with Uzbekistan, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/07/israel-tightens-ties-uzbekistan>
- Bourtman, Ilya (2006). Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace, Middle East Quarterly. 13 (3): 44–57.
- BustaniIn, Hisham (2019). Exposing Jordan's Gas Deal with Israel, <https://merip.org/2019/09/exposing-jordans-gas-deal-with-israel/>
- Central Asia News (12 March 2022). Kyrgyzstan calls on Israel to provide employment quotas for Kyrgyz citizens, <https://centralasia.news/14676-kyrgyzstan-calls-on-israel-to-provide-employment-quotas-for-kyrgyz-citizens.html>
- Chas W. And Freeman, Jr. (2022). About Spheres of Influence, Visiting Scholar, Watson Institute for International and Public Affairs, Brown University, <https://chasfreeman.net/about-spheres-of-influence/>
- Cook, Steven A. (23 August 2022). How Israel and Turkey Benefit from Restoring Relations, <https://www.cfr.org/in-brief/how-israel-and-turkey-benefit-restoring-relations>
- Costa Buranelli, Filippo (2018). Spheres of Influence as Negotiated Hegemony – The Case of Central Asia, Geopolitics, Volume 23, 2018 - Issue 2, pp 378- 403, <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1413355>.
- Embassy of the Republic of Kazakhstan in the State of Israel (2022). <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tel-aviv/activities/2034?lang=en>
- Etzioni, Amitai (2015). Spheres of Influence: A Reconceptualization, Fletcher Forum of World Affairs, 39, pp. 119-122.
- Gulfnews (2014). kuwait launches probe into allegations over israeli potatoes, <https://gulfnews.com/news/gulf/kuwait/kuwait-launches-probe-into-allegations->

over-israeli-potatoes-1.1279158

Gulfnews (2020, October, 11). Israeli official: Arab East Jerusalem can become regional tech R&D hub, <https://gulfnews.com/world/mena/israeli-official-arab-east-jerusalem-can-become-tech-rd-hub-1.74496779>

Hitchcock, William, Melvyn P. Leffler and Jeffry W. Legro (2016). Shaper Nations: Strategies for a changing World, the United States of America: Harvard University Press.

Jordan Times (5 July 2018). Israeli gas to Jordan expected in 2020, <http://jordantimes.com/news/local/israeli-gas-jordan-expected-2020-%E2%80%94official>

Kabar News Agency (17 September 2020). Israel ready to deepen bilateral relations with Kyrgyzstan, <http://en.kabar.kg/news/israel-ready-to-deepen-bilateral-relations-with-kyrgyzstan/>

<https://globalede.msu.edu/countries/israel/tradestats>

<https://oec.world/en>

The Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (15 December, 2021). Uzbekistan and Israel develop cooperation in water management system, https://www.dunyo.info/en/site/inner/uzbekistan_israel_develop_cooperation_in_water_management_systems-mP6.

<https://www.eapc.com/map.html>

Haaretz (2010, February, 14). Israeli druze minister Syria should give water to Golan towns, <https://www.haaretz.com/2010-02-14/ty-article/israeli-druze-minister-syria-should-give-water-to-golan-towns/0000017f-e272-df7c-a5ffe27a43490000>

Haaretz (2015, May, 20). Israel ordered to pay iran 1 1 billion, <https://www.haaretz.com/2015-05-20/ty-article/report-israel-ordered-to-pay-iran-1-1-billion/0000017f-e796-d97e-a37f-f7f749990000>

Haaretz (2020, October, 20). Israeli pipeline operator signs preliminary deal to transport uae oil to Europe, <https://www.haaretz.com/israel-news/2020-10-20/ty-article/.premium/israeli-pipeline-operator-signs-preliminary-deal-to-transport-uae-oil-to-europe/0000017f-f4ca-d487-abff-f7fe07090000>

Haaretz (2021, August, 1). Israel wants to become a petroleum superpower, <https://www.haaretz.com/israel-news/2021-08-01/ty-article/.premium/israel-wants-to-become-a-petroleum-superpower-and-the-climate-crisis-can-wait/0000017f-db20-df9c-a17f-ff387d7f0000>

Israel Defense (2020). <https://www.israeldefense.co.il/en/node/27785>

I24news (5 December 2021). Kuwait bans entry of ships holding goods to and from Israel, <https://www.i24news.tv/en/news/middle-east/the-gulf/1638682569-kuwait-bans-entry-of-ships-holding-goods-to-and-from-israel>

Skyscanner (2020). routes israel to oman, <https://www.skyscanner.co.il/routes/il/om/israel-to-oman.html>

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/09/06/2615528>

<https://www.un.org/en/desa/>

- https://www.washingtonpost.com/business/industries/israel-signs-deal-to-provide-azerbaijan-with-16-billion-in-military-equipment/2012/02/26/gIQAjtmQbR_story.html
- <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/azerbajians-cooperation-israel-goes-beyond-iran-tensions>
- Hua Liao, Weihua Dong, Huiping Liu and Yuejing Ge (2015). Towards Measuring and Visualizing Sustainable National Power—A Case Study of China and Neighboring Countries, *ISPRS Int. J. Geo-Inf.* 2015, 4, 1672-1692; doi:10.3390/ijgi4031672.
- Israel Ministry of Foreign Affairs (2022). Georgia, mfa.gov.il.
- Israel Ministry of Foreign Affairs (6 July 2022). Israel to reopen economic office in Turkey, <https://www.gov.il/en/departments/news/israel-to-reopen-economic-office-in-turkey-6-jul-2022>
- Kehila News Israel (31 October 2016). Enjoying good relations with a Muslim state: Uzbekistan and israel, <https://news.kehila.org/enjoying-good-relations-with-a-muslim-state-uzbekistan-and-israel/>
- Levite, Ariel. E. (2016). Israel, Strategic Vision Adrift, in Hitchcock, W. and Others, *Shaper Nations: Strategies for a changing World, the United States of America*: Harvard University Press.
- Lieberman, Yoray (3 October 2021). An Israeli in Afghanistan, Armed with a Camera, <https://www.haaretz.com>.
- Maherramova, Aygun (10 December 2022). Israeli Biopharmax to build pharmaceutical factory in Kyrgyzstan, <https://en.trend.az/casia/kyrgyzstan/3679162.html>
- Mehdiyev, Elchin (7 April 2017). Azerbaijan, Israel abolishing double taxation, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/2739816.html>
- Murray, Williamson, Macgregor Knox and Alvin Bernstein (1994). *The making of strategy Rulers, states, and war*, Cambridge: Cambridge university press.
- Perry, Mark (2012). Israel's Secret Staging Ground, <https://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/>
- Ravid, Barak (2010). Israel rejects Qatar bid to restore diplomatic ties, *Haaretz*, <http://www.haaretz.com/print-edition/news/israel-rejects-qatar-bid-to-restore-diplomatic-ties-1.290866>.
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (2022). Economic and Commercial Relations with Israel, <https://www.mfa.gov.tr/economic-and-commercial-relations-with-israel.en.mfa>
- Reuters Staff (2016, August, 11). Swiss court backs Iran in decades-old oil row with Israel, <https://www.reuters.com/article/us-iran-israel-court-idUSKCN10M12F>
- Reuters Staff (2019, December, 23). Israel opposes Turkey-Libya maritime border accord, <https://www.reuters.com/article/us-israel-turkey-greece/israel-opposes-turkey-libya-maritime-border-accord-idUSKBN1YR1VN>
- Reuters Staff (2022, April, 1). Israel, UAE finalise 'milestone' free trade deal,

- <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-says-uae-free-trade-deal-reached-2022-04-01/>
- Satubaldina, Assel (2022). Our Economies Are Complementary, Says Israeli Ambassador to Kazakhstan, <https://astanatimes.com/2022/08/our-economies-are-complementary-says-israeli-ambassador-to-kazakhstan/>
- Shirinov, Rashid (29 December 2016), Azerbaijan, Israel agree on air communication, <https://www.azernews.az/business/107072.html>.
- Specia, Megan (2020). Saudi Arabia Opens Airspace to Israeli Flights, <https://www.nytimes.com/2020/09/02/world/middleeast/saudi-airspace-israel-uae.html>
- The Defense Post (10 June 2022). Pakistan Israel, <https://www.thedefensepost.com/2022/06/10/pakistan-israel-ies/>
- The Embassy of the Republic of Uzbekistan in Israel (17 October, 2020). Uzbekistan, Israel hold talks on innovative development, https://uzbekembassy.com.my/eng/news_press/politics/uzbekistan_israel_hold_talks_on_innovative_development.html
- The Jerusalem Post (28 February 2013). Erdogan says Zionism crime against humanity, <https://www.jpost.com/Middle-East/Erdogan-says-Zionism-crime-against-humanity>
- The Jerusalem Post (19 January 2014). Kuwait boycotts Abu Dhabi energy conference attended by Zionist regime, <https://www.jpost.com/National-News/Kuwait-boycotts-Abu-Dhabi-energy-conference-attended-by-Zionist-regime-338624>
- The Jerusalem Post (8 October 2020). Israel and Jordan sign historic aviation agreement, <https://www.jpost.com/breaking-news/israel-and-jordan-sign-historic-aviation-agreement-645030>
- The Jerusalem Post (29 July 2021). <https://www.jpost.com/israel-news/azerbaijan-opens-trade-office-in-tel-aviv-30-years-after-forming-ties-675266>
- The Jerusalem Post (22 July 2021). Israel Jordan sign climate cooperation agreement in Dubai, <https://www.jpost.com/environment-and-climate-change/israel-jordan-sign-climate-cooperation-agreement-in-dubai-685680>
- The Jerusalem Post (22 November 2022). News, <https://www.jpost.com/israel-news/article-723109>
- The Jerusalem Post (26 December 2022). News, <https://www.jpost.com/israel-news/article-725840>
- The White house (2020 B). Joint Statement by the United States, the Kingdom of Bahrain, and the State of Israel, October 19, available at: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/jointstatement-united-states-kingdom-bahrain-state-israel/>
- Trading Economics (2022, January, 10). Exports and imports by Countries, <https://tradingeconomics.com/>
- UN Comtrade (2022). Trade, <https://comtradeplus.un.org/>
- Varadhan, Sudarshan (2018). Air India says gets Saudi's nod to fly from New Delhi

to Tel Aviv over Saudi airspace, MARCH 7, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-air-india-israel-saudi/air-india-says-gets-saudis-nod-to-fly-from-new-delhi-to-tel-aviv-over-saudi-airspace-idUSKCN1GJ24X>.

Yementimes (11 June 2014). Israel Increasing Imports From Palestinian, <https://web.archive.org/web/20140611235400/http://yementimes.com/en/1576/report/912/Israel-Increasing-Imports-From-Palestinian-Areas-Conference-aimed-at-fostering-better-business-ties.htm>

Zaken, Danny (2021). Qatar, Israel reach agreement on diamond trade, Al-Monitor <https://www.al-monitor.com/originals/2021/12/qatar-israel-reach-agreement-diamond-trade>

Živec, Katarina (2018). Spheres of Influence - Spheres of Conflict? <https://www.cep.si/wp-content/uploads/2018/08/Spheres-of-influence-spheres-of-conflict.pdf>.